

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 726.54(497.4Leše)

Prejeto: 3. 3. 2008

Daša Pahor

dr. um. zgod., Jakob-Klar-Str. 12, D-80796 München
e-pošta: dasa_pahor@yahoo.com

Cerkvi sv. Ane in sv. Volbenka na Lešah pri Prevaljah

IZVLEČEK

Cerkvi sv. Ane in sv. Volbenka na Lešah spadata med slikovitejše cerkve na Slovenskem. O njunem nastanku ni znanega ničesar, vendar sta bili verjetno obe zgrajeni v 15. stoletju. Sv. Ana je do danes ohranila številne karakteristike, ki jih je dobivala s predelavami do konca 17. stoletja, vključno s freskami 15. in 16. stoletja, zlatim oltarjem ter lesenim stropom iz 17. stoletja. Cerkev sv. Volbenka je imela podobne elemente vse do konca 19. stoletja, ko je bila skoraj v celoti uničena v požaru in nato neprimerno obnovljena.

KLJUČNE BESEDE

Gotika, gotska arhitektura, zlati oltar, lesen strop, renesansa, barok, Koroška, Leše, freske, stenska poslikava, krogovičje, oboki, prenova, sv. Ana, sv. Volbenk, zlati rez

SUMMARY

THE CHURCHES OF ST. ANNE AND ST. WOLFGANG AT LEŠE NEAR PREVALJE

The churches of St. Anne and St. Wolfgang at Leše are among the picturesque churches on Slovene territory. Nothing is known about their origin; presumably both were built in the 15th century. The St. Anne church preserved to the present day its numerous characteristics it gained through modifications up to the end of the 17th century, including frescoes from the 15th and 16th centuries, golden altar and wooden ceiling from the 17th century. The church of St. Wolfgang had similar elements until the end of the 19th century when it was destroyed almost entirely in a fire and later unfittingly renovated.

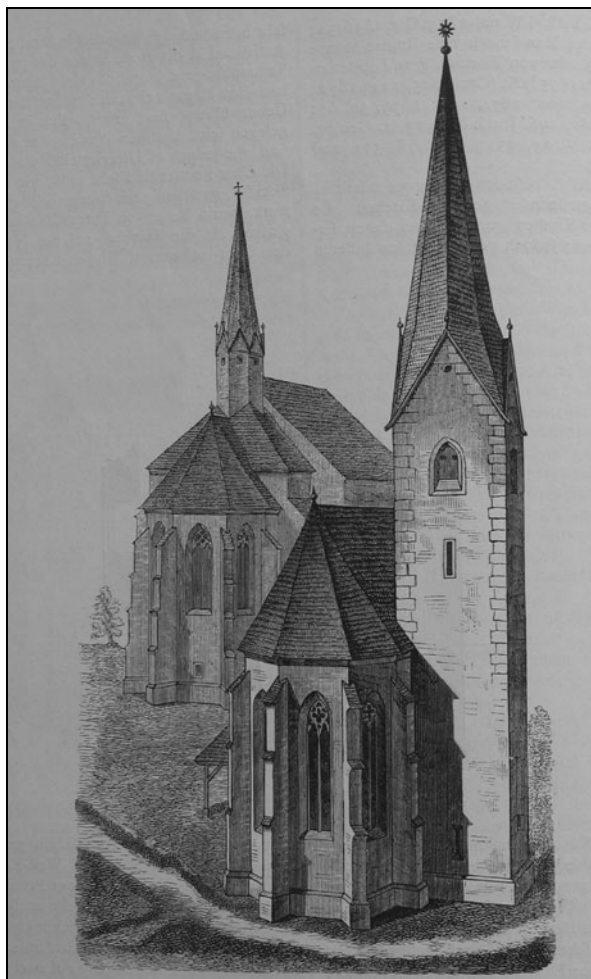
KEY WORDS

Gothics, Gothic architecture, golden altar, wooden ceiling, renaissance, baroque, Carinthia, Leše, frescoes, wall paintings, circles, arches, renovation, St. Anne, St. Wolfgang, golden cut

O nastanku cerkva sv. Ane in sv. Volbenka na Lešah, ki stojita na slikovitem travniku nad vasjo, ni znano skoraj ničesar (sliki 1, 2). Čeprav bi prvotni zasnovi današnjih stavb lahko iskali vsaj v 15. stoletju, se v arhivih praktično ne omenjata; prvi podatek o sv. Ani je naveden šele leta 1751, o sv. Volbenku arhivski viri za enkrat še molčijo.¹ Tudi starejši avtorji niso mogli natančno določiti pričetkov gradnje,² prav tako pa ostaja neznanka tudi razlog za postavitev dveh takšnih monumentalnih cerkva na tem osamljenem mestu. Po danes že skoraj pozabljeni legendi naj bi ti t. i. sestrski cerkvi (*Schwesterkirchen*), dali zgraditi dve sestri plemiš-

Slika 1: Zunanjščini cerkva sv. Ane in sv. Volbenka na Lešah (foto: Daša Pahor).

Slika 2: Zunanjščini cerkva sv. Ane in sv. Volbenka na Lešah pred požarom v 19. stoletju (*Kunst-Topographie*, str. 178).

kega rodu.³ Sveti Volbenk je bil sicer med drugim zavetnik zidarjev, tesarjev, pastirjev, drvarjev in oglarjev,⁴ sv. Ana pa zaščitnica ženska, zakona, revnih vdov, cehov, tesarjev, zlatarjev, mlinarjev, krojačev in vrvarjev. Ta svetnica je bila sicer zelo priljubljena celotni srednji vek, pravi preporod pa je doživela v 17. in 18. stoletju.⁵

Obe cerkvi delujeta masivno, skoraj rustikalno, vendar še zdaleč ne nerodno. Stene ladijskega dela so nerazčlenjene, še zlasti asketsko deluje zahodna fasada z manjšim portalom in visoko okensko odprtino. Poligonalna korna dela sta v nasprotju s tem oprta na stopnjevanje zunanje opornike, tako okenske kot tudi vratne odprtine pa krasijo gotski ele-

* Za pomoč pri raziskovanju se najlepše zahvaljujem prevaljskemu kaplanu Marku Drevenšku, ki mi je prijazno in natančno razkazal cerkvi z okolico ter me opozoril na marsikateri detajl, in akademskemu slikarju Benjaminu Kumpreju iz Leš, ki mi je nesebično posodil svoj obširni hišni arhiv o cerkvah ter mi močno skrajšal iskanje marsikaterega podatka.

¹ Höfler, *Gradivo za historično topografijo*.

² O cerkvi med drugim: Lind, *Reise-Notizen*; *Kunst-Topographie*, str. 176–197; Komelj, *Gotska arhitektura*, str. 289; Zadnikar, *Spomeniki cerkvene arhitekture*; Zadnikar, *Leše*; Resman, *Leše*; Kumprej, *Cerkvi svete Ane in svetega Volbenka*; Gorenšek, *Podružnična cerkev*. Lind je predvideval, da je cerkev sv. Ane malce starejša od cerkve sv. Volbenka, njen prezbiterij pa naj bi začeli zidati že v prvi polovici 15. stoletja. Komelj cerkva ni datiral, Resman pa je omenjal nastanek v sredini ali v drugi polovici 15. stoletja.

³ Tako leta 1881: Lind, *Reise-Notizen*, str. 56.

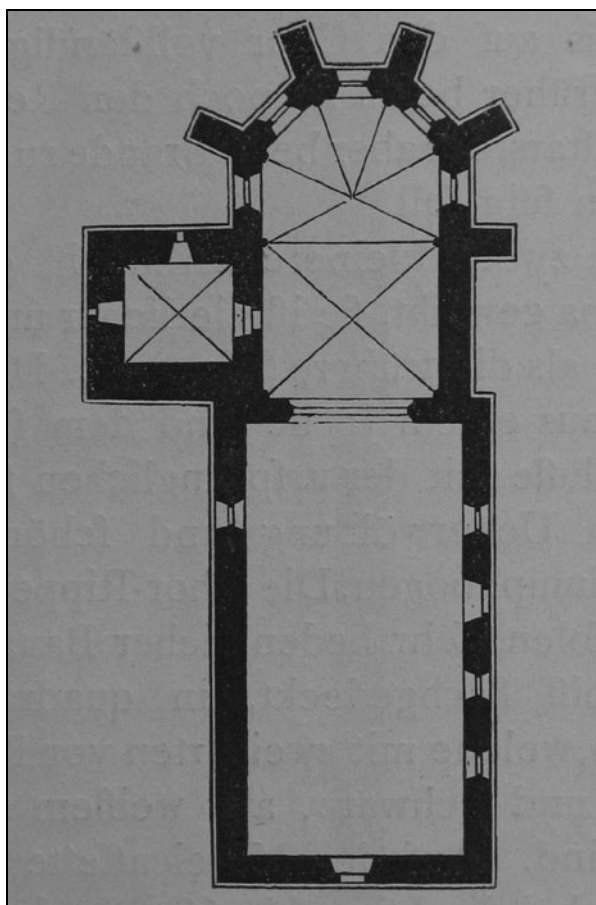
⁴ O Volbenku med drugim: Zinnhobler, *Der Heilige Wolfgang*; Böhm, *Wolfgang*; Schaubert-Schindler, *Bildlexikon der Heiligen*, str. 36–37.

⁵ O svetnici med drugim: Kleinschmidt, *Die Heilige Anna*; Fastner, *Ob, heilige Mutter*; Schaubert-Schindler, *Bildlexikon der Heiligen*, str. 754–755.

menti. Sorodne karakteristike lahko zasledimo tudi na mnogih cerkvah južne, danes tudi Avstrijske Koroške, na Slovenskem pa bi v to skupino poleg npr. bližnje cerkve na Uršlji gori lahko uvrstili tudi malce oddaljeno znamenito cerkev sv. Petra v Polhovem Gradcu, ki je bila skoraj brez dvoma delo iz Koroške priseljenih mojstrov.⁶

Cerkev sv. Ane

Spodnja cerkev sv. Ane je bila najverjetneje zasnovana že v začetku 15. stoletja,⁷ tloris pa je bil izdelan na podlagi takrat uveljavljenih proporcev: širina in dolžina ladje sta v razmerju $1:\sqrt{3}$,⁸ petosminsko zaključen prezbiterij je prav tako izdelan

Slika 3: Tloris cerkve sv. Ane (Lind, *Reise-Notizen*, str. 57).

na podlagi skrbno zasnovanih proporcev (slika 3). Ob severno steno je prislonjen zvonik z gotizirajočimi okni na vrhu in z močno zašiljeno streho. Med dvakrat stopnjevanimi oporniki na zunanjem delu prezbiterija so vzdana sloka šilasta okna s krogovičjem (razen na severnem oknu), ki variira od elementa do elementa, kaže pa precej odrevenele in skoraj shematične gotske oblike. Sredinska palica deli okna v bifore, v krogovičju pa so na zgornjem delu opazni še izvirni stekleni delci. Pred dobrim stoletjem je Karl Lind zabeležil tudi še ostanke dekoriranega stekla; krogovičja so vsebovala še dele poslikave in rozete v modri, rumeni in rdeči barvi.⁹

Ladijski del je le malce nižji od prezbiterija, vanj pa vodita južni in zahodni šilasto oblikovani portal, na južni steni je par šilastih oken s krogovičjem ter malo okno za osvetlitev orgelske empole. Ob južnem portalu je nekoč stala freska sv. Krištofa, ki je bila pred nekaj leti še delno vidna na zgornjem delu. Celopostavna upodobitev tega svetnika kot zaščitnika popotnikov je bila navadno izdelana na mestu, ki je bil najbolj viden mimoidočemu.¹⁰

Notranjščina cerkve kljub elementom iz različnih stoletij deluje enotno (slika 4). Prezbiterij od ladje ločuje šilasto zaključen slavlolik. Enopolni prostor nad oltarjem s petosminskim zaključkom je obokan s križno rebrastim obokom, ki sloni na stenskih konzolah (slika 5). Rebra so klinasta z obojestranskih žlebom, na njih pa se je ohranila poslikava, ki navidezno nakazuje cezure med klesanimi deli. Sorodna poslikava je opazna tudi na okenskem krogovičju. Na stičiščih reber sta dva okrogla sklepnika. Na enem je naslikana preprosta zvezda, na drugem pa grb, ki še čaka primerne identifikacije, ki bi morda pripomogla tudi k delni razjasnitvi nastanka cerkve. Oboki so poslikani z dekorativnimi elementi zaenkrat še neznane datacije, verjetno pa je sočasno nastala tudi stenska poslikava na stenah visoko pod oboki, za katero bi lahko predvidevali celo vpliv grafičnih predlog. Te so najverjetneje vplivale tudi na podobe dvanajstih apostolov v dekorativnih medaljonih, ki se pojavljajo na stenah tako kornega kot tudi ladijskega dela (slika 6). S svojimi zasuki teles in ponekod skoraj s heroičnimi potezami ideja njihove prezentacije namreč presega povprečno kvaliteto izvedbe. Verjetno so te podobe nastale v začetku oziroma v prvi polovici 17. stoletja.

⁶ Cerkev sv. Petra s svojimi elementi močno spominja na stvaritve mojstra Leonharda Märla, ki je deloval na Koroškem v prvi polovici 16. stoletja. Več o tem: Pahor, *Tradicija gotske arhitekture*, str. 68–69, 103, 112–113 (z navedbo starejše literature).

⁷ Najstarejše freske v notranjščini izvirajo iz prve polovice oziroma iz prvih treh desetletij 15. stoletja (Höfler, *Srednjeveške freske*, str. 125. Glej tudi opombo 2).

⁸ To je izrisal že Leonard Kumprej (del domačega arhiva družine Kumprej).

⁹ Lind, *Reise-Notizen*, str. 59.

¹⁰ Del freske je omenjal še Zadnikar leta 1973. Zadnikar, *Spomeniki cerkvene arhitekture*, str. 95. S tem avtorjem se ne morem strinjati, da je bil sv. Krištof naslikan na tem mestu, ker so verniki največ uporabljali južni vhod v cerkev. Gre pač za najbolj izpostavljeno steno na cerkvi, vidno že mimoidočemu. Zadnikarjevo trditev je ponovila tudi Tatjana Špitalar v svoji diplomski nalogi, ki ji moramo pri opisu fresk te cerkve očitati predvsem močan naslon na Zadnikarjeve trditve in premalo lastnega opazovanja (Špitalar, *Novo odkrite gotske freske*, str. 35).

*Slika 4: Notranjščina cerkve sv. Ane
(foto: Daša Pahor).*

Slika 5: Notranjščina prezbitarija cerkve sv. Ane (foto: Daša Pahor).

Slika 6: Podoba enega izmed apostolov (foto: Daša Pahor).

Slika 7: Ostanek freske neznanega svetnika iz prve polovice 15. stoletja v prezbiteriju (foto: Daša Pahor).

Mnogo starejša kot te stenske poslikave pa je freska neznanega svetnika na severni steni prezbiterija, ki jo je verjetno šele nedolgo tega odkril čas (slika 7).¹¹ Brez dvoma bi jo lahko datirali v 15. stoletje, najverjetneje v prvo gradbeno fazo. Zaenkrat je zaradi zgolj vidne glave svetnika, dela bordure in nekaj nerazpoznavnih elementov o poslikavi skoraj nemogoče povedati kaj več. Morda gre za Janeza Evangelista pod križem.¹² Celotni, brez dvoma večji prizor, je uničilo kasneje vrinjeno okno na severni strani prezbiterija, ki po svoji obliki posnema starejša okna s krogovičjem, vendar pa samo tega okrasja nima. Nastalo je v 16. ali celo v 17. stoletju. Iz istega časa kot freska svetnika in okna s krogovičjem izvira tudi stenska niša za oltarjem, katere umetelno dekoriran okvir na šilastem vrhu zaključuje gotsko okrasje.

V središču prezbiterija stoji velik zlat oltar iz leta 1644. Na njegovo zunanjo stran sta se podpisala Janez Viktor iz Grabštajna (*Ioanes Victor Grauensteiner*) in Tomaž Tajnik (*Thomas Tainik*).¹³ V bogato hrustančevje in niše so vključeni kipi in slike

svetnikov ter svetnic. Na vrhu je podoba svete Družine, izrazitega posttridentinskega motiva, ki je na našem ozemlju začel postajati priljubljen v začetku 17. stoletja. V glavno nišo pod njim je postavljen kip sv. Ane Samotretje, katerega nastanek v 17. stoletju že močno preseneti, saj gre za izrazito srednjeveški motiv. Na zadnji strani oltarja je naslikan Veronikin prt s Kristusovo podobo, ki ga nosita dva angela, na prtju pa je vidnih več grafitov iz devetnajstega stoletja. Na steni za oltarjem sta ohranjena še dva starejša, eden iz leta 1548 in drugi iz 1563. Čas je žal deloma izbrisal napise ob letnicah.

Morda je v stranski niši prvotnega gotskega glavnega oltarja v cerkvi sv. Ane stala figura sv. Barbare, ki jo danes hranijo v Narodni galeriji v Ljubljani, prvotno pa verjetno izvira iz Leš. Kip naj bi izviral iz okoli 1450–60, kar se bi skladalo z nastankom opreme v novo zgrajeni cerkvi, na oblikovanje obreza in gub na telesu pa naj bi vplivali grafični listi, ki so se preko nemških dežel širili iz Nizozemske.¹⁴ Kipu svete Barbare je mogoče iskati paralele v skulpturah glavnega oltarja župnijske cerkve v Kitzbühlu na avstrijskem Tirolskem, ista delavnica pa je verjetno v drugi polovici 15. stoletja izdelala še nekaj figur na tem širšem geografskem območju, tudi vezanem na širšo okolico Salzburga. Kljub temu je leška sv. Barbara verjetno delo koroške delavnice, ki je delovala pod salzburškim vplivom.¹⁵

Po tem krajšem ekskursu se vrnimo k cerkvi sv. Ane na Lešah. Del za vernike je v nasprotju z zunanjšino cerkve okrašen bogateje kot prezbiterij. Visoko zidovje z gotskimi okni na južni strani pokriva pisan lesen strop s kasetami, v katerih so naslikani cvetovi pasijonke, ki so bili zelo priljubljeni za tovrstno krašenje v 17. in 18. stoletju. V osrednjem delu se nahaja medaljon in Marijin monogram z letnico 1689 (slika 8). Ta strop, katerega oblika je zelo značilna za koroške cerkve, je nadomestil starejšega gotskega. Iz delov tega so bržkone ob koncu 17. stoletja postavili emporo na zahodni strani, ki se je ohranila do danes (slika 9).¹⁶

Tudi stene ladje so bogate s poslikavo. Na severni steni je upodobljen monumentalen prizor pohoda in poklona svetih treh kraljev, katerega detajle je žal izbrisal čas predvsem zadnjih desetletij. Freska verjetno izvira iz prve tretjine 15. stoletja, močno pa so jo posodobili v 16. stoletju: jezdecem so dodali modernejše dodatke, kot so kape, eno

¹¹ Freske ne omenja nobeden od starejših avtorjev.

¹² Za mnenje se najlepše zahvaljujem profesorju Janezu Höflerju.

¹³ V ostali literaturi o Koroški teh dveh imen nisem zasledila.

¹⁴ Več o kipu: Cevc, *Gotska plastika*, str. 22, 36, 51, 66, 177; Jaki Mozetič, *Sv. Barbara*; vsi s starejšo literaturo. Literatura sicer navaja prvotno lokacijo z vprašajem, lokalni ustni viri pa potrjujejo, da se je kip pred leti nahajal v eni tamkajšnjih kmetij.

¹⁵ Egg, *Gotik in Tirol*, str. 351; Jaki Mozetič, *Sv. Barbara*.

¹⁶ O stropu in empori tudi: Golob, *Poslikani leseni stropi*, str. 101, 122, 149.

*Slika 8: Strop v ladji cerkve sv. Ane
(foto: Daša Pahor).*

*Slika 9: Orgelska empora v cerkvi sv. Ane, izdelana iz ostankov gotskega stropa
(foto: Daša Pahor).*

izmed figur so spremenili v dvornega norčka, konjem pa so okoli kopit dodali travnato podlago.¹⁷

Iz 16. stoletja izvira tudi zelo bogata poslikava slavaločne stene. Šilasta odprtina je obdana z iluzionistično slikanimi zviti, ki so bili zlasti značilni za pozno 16. in za zgodnje 17. stoletje v severni in srednji Evropi. Ta tako imenovani *Rollwerk*, se je širil zlasti s pomočjo grafičnih predlog, kot so bile tiste grafika in slikarja Vredemana de Vriesa, umetniki pa so ga uporabljali tako za slikano kot tudi za klesano in rezljano dekoracijo. Za primerjavo z dekoracijo slavaloka v cerkvi sv. Ane naj omenim zelo sorodno izdelano dekoracijo medaljonov z apostoli iz leta 1576, ki krasijo obok cerkve na koroškem gradu Hochosterwiz (Visoka Ostrovnica).¹⁸

Ob slavaloku sta na levi in desni strani slikana oltarja, ki sta se v primerjavi s sočasnimi, zelo napredno oblikovanim zavitim okrasjem na slavaloku, še močno naslonila na lokalno tradicijo. Datirana z letnico 1577 in podpisana z monogramom EP upodabljata ambiciozno zasnovana gotška oltarja z bogato dekoracijo z viticami, loki in fialami, med katerimi se razpredajo tudi cvetlični motivi. V spodnjem nadstropju so v treh nišah upodobljene figure svetnic, v zgornjem pa Marija z Jezusom med angeli na severnem oltarju in Križanje na južnem. Oblika strukture oltarjev se močno naslanja na t. i. baročno gotiko iz časa okoli 1530, ko je bilo zlasti na današnji avstrijski strani Koroške in na Tirolskem izdelanih nekaj tovrstnih rezljanih oltarjev. Njihove značilnosti so bile prav nasičene gotške vitice in loki, ki so se na spodnjem delu zaključevali brez prave podlage, zgornji del pa je bil pogosto močno razpotegnjen v višino. Takšen oltar se je med drugim ohranil v cerkvi Gospe Svete na avstrijskem Koroškem. Tudi sama ideja slikanega oltarja na tem geografskem območju ni novost, pogosto so bili namreč izdelani kot cenejši nadomestek za lesene oltarje. Na Koroškem je že v srednjem veku stensko slikarstvo močno prevladovalo nad tabelnim, ohranile pa so se tudi obširnejše poslikave s slikano iluzionistično arhitekturo (Deutschgriffen, 1452–55 (Frederik Beljaški), Št. Pavel v Labotski dolini (Thomas Artula), 1470–75).¹⁹

Poslikava levega in desnega dela slavaločne stene na Lešah preseneti predvsem s svojo pozno letnico, ki kaže na to, da se je tradicija gotike v slikarstvu in formalnih oblikah na tem območju nadaljevala v pozno 16. stoletje, čas močnega protestantizma v celi Notranji Avstriji, v zelo konvencionalnih katoliških oblikah. Tudi figure v slikanih leških oltarjih delujejo še delno poznogotsko, saj bi v posamičnih gubah in valovanjih draperije morda še lahko iskali

poznogotske grafične predloge. Slikar je kljub delnemu naslonu na starejše oblike levemu oltarju dodal zelo nenavadne osebne detajle, saj je močno poudaril ženstvenost figur svetnic in Marije.

V 17. stoletju so ta dva slikana oltarja prekrili z novima baročnima oltarnima nastavkoma povprečne izdelave, ki danes visita na stenah prezbitorija. Vir iz 19. stoletja poroča, da sta bila oba oltarja datirana s 1655, na enem pa je bil napis: "Ad honorem Dei parae et Virginis S. Cata. et S. Gertrudis sub Ado. Rdo. M. Simone Freismantl hae tabulae erectae sunt 1655."²⁰ Danes je vidnih le še nekaj črk na predeli oltarja na severni steni.

V pritličju stolpa je urejena zakristija, ki je obokana s širokim masivnim še gotskim obokom. Pot v zgornji del zvonika se nadaljuje le preko lesenih lestev, jasno pa sta opazna dva načina gradnje tik nad zakristijo. Morda je bila v prvi fazi zgrajena le zasnova zvonika, v mlajšem času pa so ga dokončali.

Cerkev sv. Ane, ki po koncu 17. stoletja ni doživela večjih prezidav, nam torej s svojimi do danes ohranjenimi značilnostmi dovoli delno rekonstruirati svojo stavbno zgodovino. V prvi polovici 15. stoletja so verjetno postavili celotno stavbno lupino. Na zunaj so cerkev okrasili s podobo sv. Krištofa, v notranjščini pa se je na severni steni ladje razpredal prizor pohoda in poklona Sv. Treh kraljev. Verjetno je bil vsaj deloma poslikan tudi prezbitorij. Medtem ko se je obok kornega dela ohranil, je bil ladijski del prekrit z verjetno malce nižjim poslikanim lesnim stropom, katerega del je danes uporabljen kot orgelska empore. O cerkveni opreми iz tega časa ni znano ničesar. V drugi polovici 16. stoletja je morala biti cerkev precej obiskana, o čemer pričajo grafiti v prezbitoriju. V tem času so dali cerkev na novo okrasiti: malce so posodobili veliko fresko na severni steni, z bogato obrobo ornamentirani slavalok in naslikali dva stranska oltarja. 17. stoletje je prineslo tudi nov okus in nove zahteve po prenovi. Naročili so nov glavni oltar, kasneje pa še dva stranska, izdelan je bil ducat portretov apostolov, nato pa je bil poslikan še prezbitorij. V 17. stoletju so verjetno dodali še okno na severni steni prezbitorija in ladje, ki je uničilo del starejših fresk. Strop ladje bi lahko pripisali zadnji fazi posega v cerkev. Morda je bil za prenovu delno kriv tudi ogenj v strehi cerkve, katerega sledovi so vidni na podstrehi.

Cerkev sv. Volbenka

Sosednja cerkev sv. Volbenka pri ohranitvi svoje starejše podobe ni imela takšne sreče. Leta 1885 je namreč vanjo udarila strela, zaradi katere je v celoti pogorela ladja, vključno s osmerokotnim lesnim zvonikom nad prezbitorijem. Njena nekdanja podoba

¹⁷ O freskah med drugim: Höfler, *Srednjeveške freske*, str. 125–126; Javornik, *Srednjeveška slikana podoba*, str. 24.

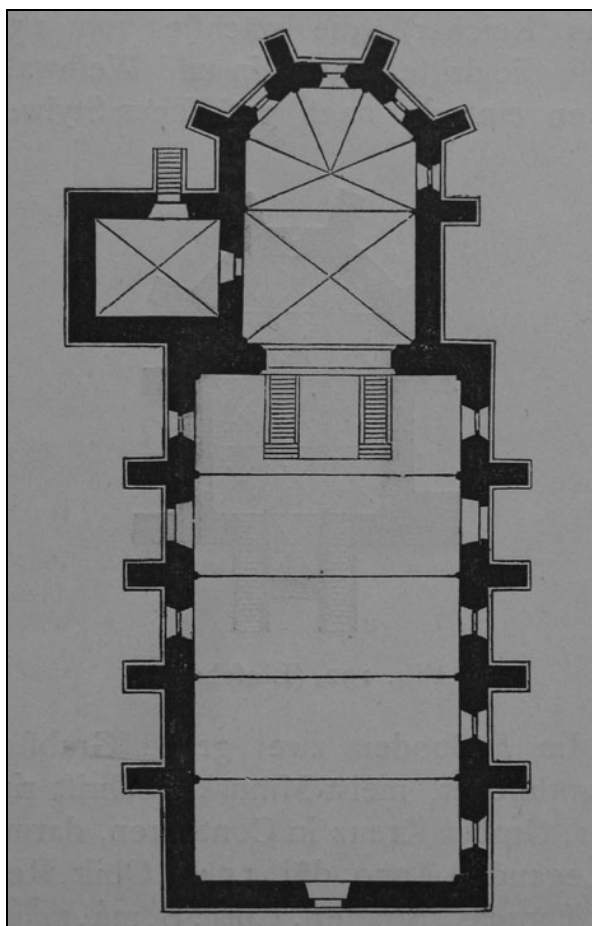
¹⁸ O freskah med drugim: Kienzl, *Malerei*, str. 105–106.

¹⁹ Novejša literatura: Höfler, *Kärnten*, zlasti str. 473; Madersbacher, *Malerei und Bild*, zlasti str. 308.

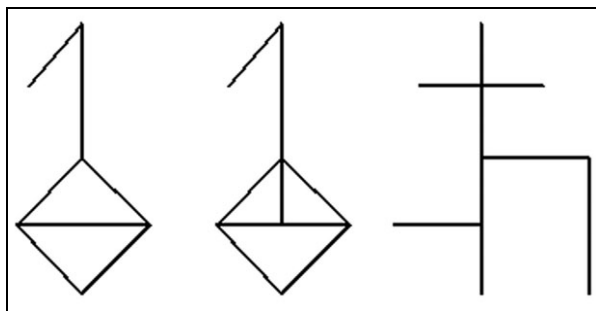
²⁰ Lind, *Reise-Notizen*, str. 59.

ba se je še ohranila na ksilografiji iz druge polovice 18. stoletja (slika 2), ohranil pa se je tudi opis iz tega časa. K njemu se bomo zaradi primerjave z današnjo cerkvijo vrnili kasneje.

Lupina celotne stavbe kljub kasnejši prenovi notranjščine še vedno kaže enotnost. Tloris ladje je prav tako kot pri cerkvi sv. Ane izdelan v proporcijah 1:√3 in tudi korni del je izoblikovan po nekih do-

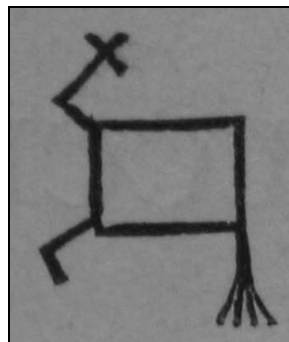
Slika 10: Tloris cerkve sv. Volbenka pred požarom (Lind, Reise-Notizen, str. 55).

Slika 11: Kamnoseška znamenja na južnem ladijskem portalu cerkve sv. Volbenka (Daša Pahor).

ločenih zakonitostih (slika 10). Cerkev je postavljena na zelo strm teren, zaradi česar je prezbitერიj mnogo višji od ladje, saj so mu na spodnji strani dodali še pritlični del. Poligonalno zaključen korni del je tako kot cerkev sv. Ane obdan s stopnjevanimi podporniki. Sloka okna s krogovičjem, ki je od tistega na cerkvi sv. Ane veliko bolj razgibano in neshematično, se iz prezbitერიja nadaljujejo na južno steno ladijskega dela. V cerkev vodijo trije šilasti portali in sicer vsak iz ene strani dela za vernike. Čeprav so bili verjetno nekoč vsi enake kvalitete, se je najlepše ohranil južni portal s celotno profilacijo, opazni pa so tudi še sledovi cikcakaste poslikave. Na vidnih mestih se na posamičnih kamnih ponovijo tri kamnoseška znamenja (slika 11).

Notranjščina v primerjavi s cerkvijo sv. Ane močno razočara. Čeprav sta bili nekoč verjetno zelo sorodno zasnovani, je cerkev sv. Volbenka iz 19. stoletja izstopila precej opustošeno. Prezbitერიj, ki ga od dela za vernike deli profiliran šilasti slavolok, je v celoti obokan s križno rebrastim obokom, ki v zahodnem delu sloni na notranjih opornikih, v poligonalnem zaključku pa na konzolah (slika 13). Topografija iz konca 19. stoletja je na eni izmed njih še zabeležila kamnoseško znamenje (slika 12). Današnji debeli belež na kornem delu preprečuje nadaljnji vpogled v morebitno nekdanjo dekoracijo sten in oboka, vidni so le delna poslikava stavbnih členov in posvetitveni križi. Tudi glavni oltar, ki na zadnji strani nosi napis in je datiran s 1680 le še z veliko domišljije kaže kakršne koli karakteristike zlatega oltarja 17. stoletja. V zadnjem stoletju se ga je namreč lotila zelo težka "malarska roka" z veliko preferenco za živahne barve in mnogo svetlečega okrasja. Dodana je bila tudi marsikatera plastika. Na tem oltarju pa je treba omeniti za regionalno zgodovino zanimiv par masivnih, verjetno nekdanj zelo dragih sveč z rudarskimi simboli, ki so ga kasneje, brez dvoma v želji po ohranitvi teh dveh dekorativnih kosov, začeli uporabljati kar kot svečnika – na njun vrh so preprosto pritrdili cenejše, manjše sveče.

Slika 12: Kamnoseško (?) znamenje znotraj prezbitერიja cerkve sv. Volbenka (Kunst-Topographie, str. 179).

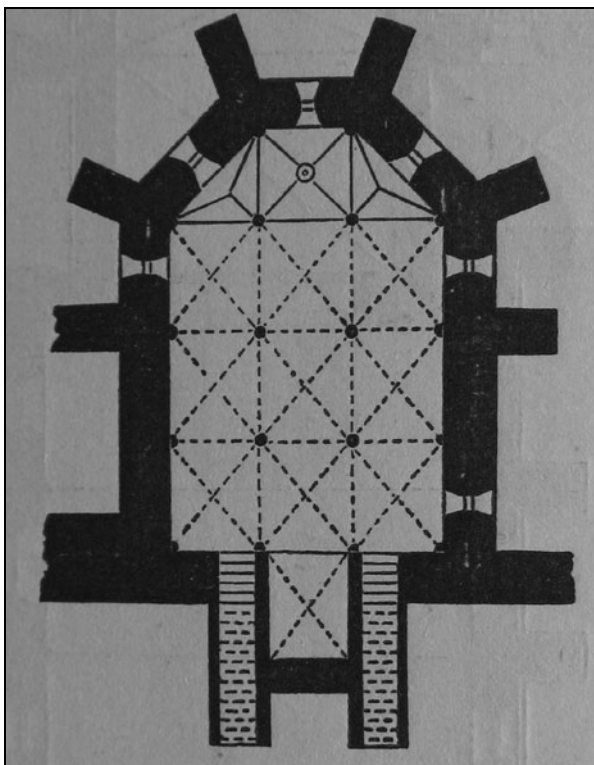
Slika 13: Notranjščina prezbitarija cerkve sv. Volbenka (foto: Daša Pahor).

Pred kornim delom vodita dva vhoda v pritlični del, ki je bil brez dvoma izdelan le zaradi izravnave s strmo padajočim terenom. Strukturo bi lahko primerjali s kripto,²¹ vendar gre le za podzemno kapelo, izdelano kot mali, skoraj centralni dvoranski prostor, katerega devet obočnih pol in triosminski zaključek podpira šest stebrov (slika 14). Oblika nenavadno združuje strukturo kletnega in sakralnega prostora. Oltar s kamnitimi figurami, ki verjetno izvira iz 18. stoletja,²² namreč ni postavljen ob steno, temveč eno polo pred njo, tako da je petos-

minski zaključek postavljen v vlogo obhoda. Celoten prostor pred oltarjem je obokan le s preprostim obokom, kot je bil stoletja dolgo uporabljen za masivno obokanje kletnih prostorov, šele obhod za oltarjem pa dobi profilirana rebra, ki slonijo na lično izdelanih malih stenskih konzolah. Verjetno je bilo to obokanje posledica konvencionalnega razlikovanja svetega prostora in prostora za vernike: medtem ko je bil prostor z oltarjem, torej poligonalni zaključek, praviloma vedno obokan z reprezentativno strukturo, je bil longitudinalni del za vernike preprostejši, oboki so bili izdelani le, če so to dovoljevali prekomerni finančni viri. Tudi v tem kletnem prostoru je z bolj umetelnim obokom dekoriran le strop poligonalnega zaključka.

²¹ Za vzor bi lahko delno služila tudi kripta v cerkvi v Krki na Koroškem, ki je ena najprezentativnejših na širšem geografskem območju.

²² Na njem poteka napis: A.R. D. VAL. CAD. P. LCCI. (ali LOCI.)

Slika 14: Tloris podzemne kapele v cerkvi sv. Volbenka (Lind, *Reise-Notizen*, str. 56).

Ladja cerkve sv. Volbenka je brez dvoma skoraj v celoti stvaritev konca 19. ali začetka 20. stoletja in v primerjavi z obetajočo zunanjsčino pravo razočaranje. Velikemu in širokemu prostoru so nad venčni zidec dodali potlačen banjasti obok s ploskimi dekorativnimi križnimi rebri. Celotna struktura je očitno pretežka za tako dvorano in velike razpoke ob robovih že grozijo s posledicami. Znotraj te silno neposrečene arhitekture je treba omeniti le nekaj bornih dekorativnih kosov, ki so vanjo zašli šele v zadnjem stoletju. Ob slavoločno steno sta pristavljena dva neogotska stranska oltarja podpovprečne izdelave, kljub zelo slabemu stanju oko vseeno seže po uokvirjenih slikah križevega pota,²³ v ladijskem delu pa se je v zaščitnem okvirju lepo ohranila podoba sv. Barbare z dvema klečečima rudarjema. To jasno izdelano delo, ki poljudnost kaže le v preprostem motivu, ne pa tudi v kakovosti, je bilo v cerkev preneseno šele po zaprtju bližnjega rudnika v tridesetih letih 20. stoletja. Pred tem je stalo v *frlescimru*, v stavbi v središču Leš, kjer so se rudniški delavci zbirali pred odhodom na delo, upajoč, da se zvečer tudi vrnejo na isto mesto.

V primerjavi z današnjim stanjem se opis cerkve sv. Volbenka pred požarom zdi kot opis druge

stavbe. Še pred dobrimi stotimi leti je imela cerkev ohranjenih vrsto značilnosti, ki bi jih lahko primerjali z nepoškodovano cerkvijo sv. Ane. Že tloris se razlikuje od današnjega, saj so bili na obeh straneh ladijskega dela prvotno prislonjeni stopnjevani zunanji oporniki. Opisi govorijo o opornikih tudi na notranji strani dela za vernike, kar naj bi kazalo na to, da so nameravali ladjo prvotno tudi obokati. Do te gradbene faze ni nikoli prišlo, je pa notranjščina vse do uničenja ohranjala raven lesen strop s kasetami, v katere so bile vstavljene pozlačene peterolistne rože. Strop je bil 2 metra višji od prezbiterija. Karla Linda, kateremu dolgujmo opis cerkve pred požarom, je v notranjščini predvsem presenetila zelo masivna slavoločna stena, ki pa je s kasnejšo prenovo izgubila na opaznosti.²⁴

Od opreme je bila pred požarom v cerkvi tudi pevska empora iz leta 1863 (pred tem empore ni bilo), novejši stranski oltar sv. Barbare²⁵ in nepomembna prižnica. V cerkvi je bilo tudi nekaj votivnih slik iz konca 17. stoletja. Na eni je donator klečal pod podobo sv. Franciška, zraven pa je bil napis: "1675 adepta sanitae brachij et pedis obtulit hanc tabulam G. S. V. P.". Druga podobna slika je bila iz leta 1668.²⁶ Pod pevsko emporo pa se je do takrat ohranil tudi nekdanji glavni oltar iz leta 1596. Na podlagi starejše literature je njegov opis povzel že Emilijan Cevc: "Osrednja omara je bila 124 cm visoka, 150 cm široka in 18 cm globoka in je imela ob straneh premični krili. V omari je stal velik rezljan kip sv. Volbenka v mašnem oblačilu s škofskimi znamenji, z modelom cerkve in s sekiro v rokah. V ozadju je bila naslikana niša s pilastri. Izdelava je bila precej preprosta. Na modelu cerkve je bila letnica 1596. Notranja stran kril je bila razdeljena v dve polji s prizori Kristusovega rojstva z Marijo in Jožefom in z angelom, oznanjujočim pastirjem veselo novico; na spodnjem robu je bil napis "Nativitas Jesu Christi". V drugem polju je bil prizor Poklonitve sv. Treh kraljev z napisom "Trium Regnum Oblatio". Tretje polje je zavzemal prizor Obrezovanja v templju ("Christus octavo die circumciditur") in četrto slika Darovanje v templju. Zraven je bila ponovljena letnica 1596 z monogramom H. G. Kompozicija je bila konvencionalna, barve so že močno obledele. Omara je počivala na 70 cm visoki predeli, na kateri so bile že napol zbrisane slike v okroglih poljih – menda nadangel Mihael v dvakratni upodobitvi (?)."²⁷

²⁴ Po: Lind, *Reise-Notizen*, str. 56–58. Delno je bil opis povzet že v *Kunst-Topographie*, str. 176–197.

²⁵ Morda je zgoraj obravnavani kip sv. Barbare iz Leš pripadal nekemu starejšemu oltarju sv. Barbare iz cerkve sv. Volbenka?

²⁶ Lind, *Reise-Notizen*, str. 58.

²⁷ Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 221–222. Povzeto po: Lind, *Reise-Notizen*, str. 57–58; *Kunst-Topographie*, str. 176–197.

²³ Nek dokument iz arhiva družine Kumprej iz Leš leta 1898 omenja, naj se v cerkvi sv. Volbenka postavijo postaje križevega pota.

Obnova po požaru je torej brez dvoma oskrnila mnoge izvirne lastnosti cerkve sv. Volbenka. Poleg tega, da je v ladji pogorel lesen kasetiran strop, so bili v kasnejši obnovi odstranjeni tudi zunanji in notranji oporniki v ladji (ti so se še ohranili v delu prezbiterija). Notranji oporniki namreč štejejo med ene najznačilnejših elementov koroške gotske arhitekture, ki so močno zasidrani v gradbeno tradicijo preživeli še globoko v 17. stoletje. Med drugim je takrat ladijski obok, počivajoč na takšnih strukturah dobila bližnja cerkev sv. Barbare nad Prevaljami in župnijska cerkev sv. Elizabete v Slovenj Gradcu.²⁸

Kljub močni prezidavi zgornje cerkve ostajata Sv. Ana in Sv. Volbenk na Lešah na zunaj eni najbolj slikovitih cerkva na Slovenskem. Tudi v notranjščini skrivata številne elemente, ki jih je vredno ohranjati v dobrem stanju še v prihodnosti. Natančnejša pojasnila o gradbenih delavnicah, slikarskih mojstrih in pa podatki o stavbni zgodovini pa še vedno željno čakajo na morebitne novoodkrite arhivske vire in na natančnejšo literaturo o koroških cerkvah.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Zasebni arhiv družine Kumprej, Leše.

LITERATURA

- Böhm, Barbara: Wolfgang von Regensburg. *Lexikon der christlichen Ikonographie* 8, Rom. Friburg-Basel-Wien : Herder 1990, str. 626–630.
- Büchner, Joachim: *Die spätgotische Wandpfeilerkirche Bayerns und Österreichs*. Nürnberg : Carl, 1964.
- Cevc, Emilijan: *Gotska plastika na Slovenskem* (Narodna galerija, Ljubljana, 9. oktober – 30. december 1973). Ljubljana : Narodna galerija 1973.
- Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana : Slovenska matica, 1981.
- Egg, Erich: *Gotik in Tirol, die Flügelaltäre*. Innsbruck : Haymon, 1985.
- Fastner, Herbert: *"Oh, heilige Mutter Anna, hilf!". Eine vergessene Heilige in ihrer Verehrung und in der Volkskunst*. Grafenau : Morsak Verlag, 1986.
- Golob, Nataša: *Poslikani leseni stropi na Slovenskem do sredine 18. stoletja*. Ljubljana : Slovenska matica, 1988.
- Gorenšek, Hedvika: Podružnična cerkev sv. Ane, Leše. Podružnična cerkev sv. Volbenka, Leše. *Poteh Koroške kulturne dediščine občine Prevalje in mestne občine Pliberk* Prevalje, Pliberk: Občina 2006, str. 41–43.
- Kleinschmidt, Beda: *Die Hielige Anna, Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum*. Düsseldorf : L. Schwann, 1930.
- Jaki Mozetič, Barbara: Sv. Barbara. *Gotika v Sloveniji* (Ljubljana, Narodna galerija, 1. 6. – 1. 10. 1995, ed. Janez Höfler). Ljubljana : Narodna galerija, 1995, str. 195–196.
- Javornik, Simona: *Srednjeveška slikana podoba koroških cerkva*. Ravne na Koroškem : Koroški pokrajinski muzej, 2007.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo pred-jožefinskih župnij, Koroška in Štajerska (Južno od Drave)*. Ljubljana : 1995 (tipkopis).
- Höfler, Janez: Kärnten. *Spätmittelalter und Renaissance* (ed. Artur Rosenauer). (Geschichte der bildenden Kunst in Österreich 3). München : Prestel 1998, str. 468–476.
- Höfler, Janez: *Srednjeveške freske v Sloveniji, vzhodna Slovenija*. Ljubljana : Družina, 2004.
- Kienzl, Barbara: Malerei. *Renaissance in Kärnten*. Klagenfurt : Carinthia, 1996, str. 86–131.
- Komelj, Ivan: *Gotska arhitektura na Slovenskem: razvoj stavbnih členov in cerkvenega prostora*. Ljubljana : Slovenska Matica, 1973.
- Kumprej, Leonard: *Gotika na Slovenskem: Cerкви svete Ane in svetega Volbenka na Lešah*. Dravograd, 1994 (Naloga za gibanje Mladi raziskovalci Koroške, tipkopis).
- Kunst-Topographie des Herzogtums Kärnten*. Wien : Kubasta & Voigt, 1889 (Österreichische Kunst-Topographie, 1).
- Lind, Karl. Reise-Notizen über Denkmale in Steiermark und Kärnten, VII. *Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*, NF 7, 1881, str. 53–59.
- Madersbacher, Lukas. Malerei und Bild 1430 bis 1500. *Spätmittelalter und Renaissance* (ed. Artur Rosenauer) (Geschichte der bildenden Kunst in Österreich 3). München : Prestel, 1998, str. 394–410.
- Pahor, Daša. *Tradicija gotske arhitekture 16. in 17. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana, 2005 (doktorska disertacija, tipkopis).
- Resman, Blaž: Leše, umetnostni spomeniki. *Enciklopedija Slovenije*, 6. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1992, str. 148.
- Schauber, Vera – Schindler, Hanns Michael: *Seligen und Namenspatrone : über 4000 Heilige, Selige und Namenspatrone*. Augsburg : Pattloch, 1999.
- Špitalar, Tatjana: *Novo odkrite gotske freske na slovenskem Štajerskem (na področju Zavoda za spomeniško varstvo Maribor)*. Ljubljana, junij 1996 (tipkopis, diplomatska naloga).

²⁸ Pahor, *Tradicija gotske arhitekture*, str. 74, 220 s starejšo literaturo. Osnovna literatura za cerkve z notranjimi oporniki: Büchner, *Die spätgotische Wandpfeilerkirche*.

Zadnikar, Marijan: *Spomeniki cerkvene arhitekture in umetnosti*. Ljubljana : Mohorjeva družba, 1973.

Zadnikar, Marijan: Leše – cerkvi sv. Ane in sv. Volbenka. *Bodi pozdravljena Devica Marija: ob stoletnici nove cerkve na fari: 1890–1990* (Gabriel Cizl, Tone Sušnik, Jožko Kert). Prevalje : Župnijski urad Device Marije na Jezeru, 1990, str. 76–87.

Zinnhobler, Rudolf. *Der Heilige Wolfgang*. Linz : Oberösterreichischer Landesverlag, 1975.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Kirchen St. Anna und St. Wolfgang in Leše (Liescha) bei Prevalje (Prävali)

Die Kirchen St. Anna und St. Wolfgang in Leše (Liescha) gehören zu den besonders malerischen

Kirchen in Slowenien. Sie dürften im 15. Jahrhundert erbaut worden sein, wobei die Annenkirche vermutlich um einige Jahrzehnte älter ist. Bei dieser Kirche blieben zahlreiche Charakteristika erhalten, die auf Umbauten bis Ende des 17. Jahrhunderts zurückgehen, einschließlich der Fresken aus dem 15. und 16. Jahrhundert, einem "goldenen" Altar und einer Holzdecke aus dem 17. Jahrhundert. Auch die ältere gotische Holzdecke überlebte bis heute in Form einer Orgelempore. Die Fenster weisen reiches Maßwerk auf, in dem noch ursprüngliche Scheiben zu sehen sind.

Die Kirche St. Wolfgang, in der sich unter dem Presbyterium eine kryptaähnliche Kapelle erhalten hat, wies ähnliche Elemente bis zum Ende des 19. Jahrhunderts auf, als sie durch einen Brand fast zur Gänze zerstört und anschließend nicht fachgemäß erneuert wurde. Die ältere Holzdecke wurde durch ein Tonnengewölbe ersetzt, äußere und innere Stützpfeiler des Schiffes wurden beseitigt. Das ehemalige Aussehen des Kircheninnern ist nur in Beschreibungen aus dem 19. Jahrhundert erhalten.